

ITAMAR EVEN-ZOHAR
ANTONIO MONEGAL
ELIAS J. TORRES FEIJÓ

La fi de la literatura, o quines finalitats té encara?

*Per a Antón Figueroa Lorenzana,
un gran acadèmic i amic estimat.*

Aquest article proposa que s'accepti fermament el declivi del paper de la literatura, des de la dècada de 1950 aproximadament, com a mecanisme principal dels models de vida, ja siguin conservadors o innovadors, i en conseqüència es reconsideri si és lògic continuar amb la pràctica dels estudis literaris tal com es duu a terme avui en dia. Els qui estan interessats a investigar la dinàmica dels repertoris culturals —és a dir, els processos a través dels quals una societat gestiona la seva vida mitjançant la cultura— poden arribar a la conclusió que, atès que la literatura ja no és un mecanisme central per a aquesta dinàmica, tampoc no té sentit continuar estudiant-la com si ho fos. D'altra banda, si el que ens interessa és entendre la cultura humana des de les beceroles de la història, no podem ignorar el paper principal de la textualitat en general, i de la poesia i la narrativa en particular, en la seva evolució.

Itamar Even-Zohar (1939) és un reconegut investigador de la cultura i catedràtic emèrit de la Universitat de Tel-Aviv, on va fundar la Unitat de Recerca Cultural

Antonio Monegal (1957) és catedràtic de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universitat Pompeu Fabra. Va ser professor a Cornell University. El seu llibre *Como el aire que respiramos. El sentido de la cultura* ha obtingut el Premio Nacional de Ensayo 2023

Elias J. Torres Feijó (1964) és catedràtic de Filologia Gallega i Portuguesa a la Universidade de Santiago de Compostela, on coordina el grup de recerca GALABRA

L'acceptació d'aquest fet pot reforçar l'interès continuat en l'estudi de la literatura, tot i que cal fer una distinció entre l'estudi dels aspectes específics del sistema literari i els enfocaments disciplinaris que aborden la posició relativa de la literatura dins de la cultura en el seu conjunt. Com que el paper social de la literatura ha canviat, cal repensar la disciplina dels estudis literaris, en conseqüència, com un camp ampliat que tingui en compte les relacions entre la literatura i altres activitats culturals i les lluites entre si per l'hegemonia. En aquest article assenyallem que almenys les peces literàries emblemàtiques, com els textos canonitzats i els seus creadors, sovint encara mantenen el valor en el mercat mundial de béns simbòlics. És per això que no demanem que la *literatura* s'elimini de les agendes acadèmiques, intel·lectuals o de recerca, però sí que creiem que podria ser més adequat que passés a formar part d'un marc més ampli, en el qual es pugui explicar millor.

AUGE I DECLIVI DE LA LITERATURA

La producció de textos que no tenen un ús pràctic, inclosos els refranys i les cançons, ha estat un factor essencial i, en moments determinats, extremament crucial en la història de la humanitat com a mecanisme de manteniment, creació i difusió de models de vida, és a dir, de les opcions per a la gestió de la vida. En diversos períodes, però definitivament des de finals del segle XVIII, l'èxit de la literatura com a activitat organitzada de producció de textos reflectia la seva posició com a institució indispensable per a la societat i com un element important de l'entitat política en la qual operava. En alguns moments fins i tot es va convertir en l'instrument principal per a la creació d'aquesta mateixa entitat i va esdevenir el mitjà per preservar-la. Els moviments per a la creació d'aquestes entitats polítiques van utilitzar els creadors de textos, predominantment poetes, per establir les seves agendes i legitimar les seves accions (Even-Zohar, 1996). Sempre que la creació d'entitats polítiques reeixia, aquests creadors es convertien en el que Marijan Dović i Jón Karl Helgason (2017: esp. 71-96) anomenen «sants seculars», que han sobreviscut no només com a fragments de memòria verbal, sinó sovint també en la forma de monuments materials.¹

¹ DOVIĆ i HELGASON (2017) comenten que Thomas CARLYLE (1841), en els seus assajos sobre l'heroi poeta, ja havia posat de manifest la manipulació dels escriptors com a persones per a la creació de mites del nacionalisme modern. La discussió de Helgason (2011) sobre la sacralització de Jónas Hallgrímsson durant el renaixement nacional islandès és il·lustratiu dels centenars de casos que existeixen

Les conseqüències d'aquests processos d'institucionalització han estat prodigioses. D'una banda, les entitats polítiques, en qualsevol etapa, s'han beneficiat de la indústria literària. De l'altra, aquesta indústria ha tret molt profit d'haver-se consolidat com una activitat socialment privilegiada. Els principals protagonistes d'aquesta indústria, generalment coneguts com a *autors*, han passat de ser individus marginals invisibles per a la societat a persones destacades amb dret a expressar les seves opinions, de manera eficaç, sobre qualsevol tema (Sela-Sheffy, 2013 i 2017). La seva eficàcia s'ha manifestat no només en la llibertat d'expressió, incloent-hi la llibertat d'expressar idees generalment no acceptades, sinó també en el fet que se'ls ha tractat com a rellevants i, en conseqüència, se'ls ha escoltat. Començant per Émile Zola,² la *llicència poètica* es va interpretar i materialitzar com una llicència que no només li permetia ser precursor de noves idees, sinó també activista pel canvi sociopolític. Això va comportar un canvi en l'*habitus*, ja que es va acceptar que un escriptor es podia prendre la llibertat de ser alguna cosa més que un creador de textos professional. Molts escriptors no només van participar en moviments pel canvi, sinó que també es van convertir en els líders d'aquesta transformació o en membres dels seus grups dirigents.

D'altra banda, sempre que els models de vida projectats pels textos literaris no coincidien amb les idees generalment acceptades o amb els interessos dels qui ostentaven el poder, la nova importància atribuïda als escriptors els feia perillosos i, en conseqüència, sovint eren objecte de persecució. En aquest sentit, els mitjans per silenciar-los han estat abundants tant en el que entenem per democràcies com en les dictadures. L'existència mateixa de represàlies de qualsevol tipus és una prova clara de la importància atribuïda a la literatura. La censura, les prohibicions, la destrucció de llibres, la deportació, l'empresonament i l'execució d'escriptors són represàlies que només es poden entendre si els creadors de textos i els seus productes són eficaços, valorats i temuts. Aquests casos són ben nombrosos i coneguts mundialment; per exemple, el que menciona Roman Jakobson (1975) en la seva memorable descripció de com el tsar va fer desaparèixer Aleksandr Pushkin, fet que suposa un cas extrem d'aquest tipus de tractament. Tanmateix, des del punt de vista de la indústria literària, les represàlies encara són preferibles a la indiferència, perquè aquesta última implica la marginació.

La Llista de Casos 2016 del Comitè Internacional d'Escriptors Empresonats del PEN va registrar 224 persones com a víctimes de persecució i repressió en tot el

² ZOLA pot ser considerat el primer, no tant perquè realment fos el primer escriptor-activista, sinó perquè França va ocupar una posició central en el sistema mundial del segle XIX

món, entre els quals s'inclouen 32 poetes, 28 cantautors i 142 escriptors (PEN International, 2016: 7). Els empresonaments destacats d'aquell any van tenir lloc a Hondures, Turquia, la Xina, Egipte i Israel.³ Hi va haver escriptors que van ser assassinats a Síria, Rússia, Cambodja, Bangladesh i Jordània, i es van produir atacs a la llibertat d'expressió a Itàlia i Espanya. A l'Iran es va condemnar l'autor Golrokh Ebrahimi Iraee a sis anys de presó per un conte, que encara no s'ha publicat, sobre la cruel pràctica de la lapidació. Tots aquests exemples assenyalen la necessitat de distingir entre tendències generals i circumstàncies específiques en diferents contextos polítics.

Després de gairebé dos segles en auge, ara hi ha indicis clars que el procés està començant a revertir-se, és a dir, que l'estatus històric de la literatura està minvant. No obstant això, no és del tot clar com aquest presumpte declivi es manifesta en termes específics. Com és ben sabut, la indústria literària no està formada només per creadors, textos i lectors, sinó que més aviat consta d'una xarxa més àmplia de factors que també inclou institucions i mercats, en els quals diversos agents actuen com a promotors. També té un paper en l'economia de les indústries creatives, en la qual ocupa una posició rellevant per a la vida dels membres de les classes conegudes com a creatives.⁴ L'objectiu dels agents d'aquesta indústria, creadors i promotors per igual, sempre ha estat dotar la literatura de la capacitat de ser més que un passatemps o una diversió per convertir-la en una empresa capaç de formular maneres d'entendre la vida i, més crucialment, models de com actuar. Itamar Even-Zohar (1999, 2002) suggereix que aquesta modalitat operativa s'anomeni «literatura com a eines». Quan la literatura funciona d'aquesta manera, és un gran factor per crear i difondre *recursos socials*, *capital social* i *energia social*.⁵ Això significa que funciona com un instrument important en la formació de comportaments, creences, visions del món i activitats.

³ Els escriptors en llengua àrab, tant ciutadans israelians com palestins dels territoris ocupats, han estat tancats en presons israelianes. L'estat els acusa d'«incitar a la violència i el terrorisme, i donar suport a una organització terrorista» (Snir, 2017: 125). La manera en què es tracta els escriptors en llengua àrab és una prova clara del que podríem anomenar una sobrevaloració exasperada del poder de la paraula escrita. Tanmateix, l'estat no ha pres mesures tan dràstiques contra els escriptors en llengua hebrea, tot i que sí que se'ls ha reprimit per mitjans simbòlics i financers

⁴ Vegeu BERGUA AMORES et al., 2016; BROUILLETTE, 2014; FLORIDA, 2014; HENRY i DE BRUIN, 2011, en relació amb els debats sobre les indústries creatives i les classes. Segons alguns estudiosos, avui les indústries creatives representen al voltant del 30 % de l'economia total de les societats occidentals

⁵ *Energia social* és la capacitat d'un grup de generar solucions per canviar les circumstàncies de la vida. Vegeu EVEN-ZOHAR 2016 per a una discussió detallada

A més d'operar com a eines, com qualsevol altra activitat o institució en la cultura, la literatura també opera en un nivell diferent, concretament, com *un conjunt de béns*. Quan funciona «com a béns» (Even-Zohar, 1999 i 2002), tots els components de la literatura esdevenen importants pel fet de ser possessions valuoses. En el pla individual, això vol dir que els propietaris dels béns poden mostrar als altres membres dels seus grups que els posseeixen i, per tant, tenen dret a reclamar l'estatus per aquests béns. El fet de «posseir» comença amb una possessió material. Es creen biblioteques privades i els llibres s'enquadreren costosament per exhibir-los de manera que causin impressió a la vista. Després això s'estén al coneixement, fet que converteix les persones amb coneixements en «un grup de l'elit amb un poder polític, econòmic i cultural desproporcionat» (Griswold, 2008: 2). En el terreny col·lectiu, l'espai intergrupal mostra com un grup determinat és propietari d'aquests béns i, per consegüent, aquest grup reclama ser reconegut com a igual o superior a d'altres que també poden ser-ne propietaris. El mercat intergrupal de béns tan valuosos ha estat decisiu des de l'antiguitat en la jerarquització de diversos grups ètnics i polítics entre si, fet que ha permès que alguns tinguin més veu que altres en el sistema mundial. Quan un grup no tenia béns literaris per mostrar o quan la seva propietat literària no era reconeguda com a valuosa en aquest mercat, tot el grup podia patir uns prejudicis que el situaven en una posició desfavorable. Els grups de la perifèria sempre se'ls ha empès gairebé automàticament cap a aquesta posició i, de manera natural, han estat més conscients del seu desempoderament.⁶

Durant el punt àlgid de la literatura en general, amb més ímpetu durant els darrers dos-cents anys, totes dues modalitats operatives de la literatura han estat fortes i actives. Pot ser útil, doncs, explorar si el presumpte declivi de l'estatus de la literatura en les últimes dècades es produeix principalment en l'àmbit instrumental (eines) o en el simbòlic (béns).

HI HA UNA DAVALLADA DE LA LECTURA? ÉS UN INDICADOR VÀLID, LA LECTURA?

Un dels indicadors esmentats sovint per referir-se al deteriorament de l'estatus de la literatura és la suposada disminució de la lectura. Ja fa temps que s'insisteix que

⁶ La popular escriptora ucraïnesa contemporània Oksana ZABUZHKO (2007) va explicar de manera punyent la presa de consciència del desavantatge causat per una suposada manca de béns literaris reconeguts: «Si Kotsiubynsky i Lesya Ukrainka haguessin estat coneguts pel món al nivell de Tolstoi i Dostoievski, el nostre país no hauria hagut de renunciar a les seves armes nuclears.» Les afirmacions de Zabuzhko poden semblar ingènues, però la creença que aquest tipus de capital és beneficiós en termes de guanys simbòlics i materials representa una convicció àmpliament acceptada

ens trobem davant la fi del llibre i la desaparició de la lectura. Els agents del camp literari solen queixar-se que la gent, especialment els joves, ja no llegeixen llibres. De fet, aquestes apreciacions es basen en alguns fets concrets. Als Estats Units, per exemple,

el cens de 2002 mostra que la lectura literària ha baixat un 10,2 % respecte al cens de 1982, fet que equival a la pèrdua de 20 milions de lectors potencials. Són encara més xocants les dades que provenen dels adults joves. El 1982, el 60 % dels adults joves gaudien de la literatura, mentre que el 2002, només el 43 % en llegia (Krashen, 2005: 1).

No obstant això, ens hem de preguntar: amb quin moment s'ha de comparar la disminució de la lectura? Estem fent comparacions a curt o llarg termini? És probable que en xifres absolutes el nombre de lectors sigui avui més elevat que en la majoria de les altres èpoques de la història. Una qüestió diferent és què es llegeix i quin és l'estatus social i el paper de la literatura en un moment d'alta competència entre els diferents mitjans.

Sembla paradoxal que el moment més àlgid de la història de la literatura com a recurs d'opcions s'estengués durant un segle i mig (aproximadament entre 1800 i 1950) si tenim en compte que, durant aquell temps, la gran majoria de la gent no sabia llegir ni escriure, sobretot perquè els textos sovint s'escriuien en una llengua que no parlaven o amb la qual tenien dificultats. En canvi, en el present, ara que les taxes d'alfabetització dels països occidentals han arribat gairebé al cent per cent, i les llengües que abans només s'utilitzaven per escriure s'han convertit en llengües parlades (per exemple, a França, Itàlia, Espanya, Escandinàvia i Alemanya), sembla que retrocedeix la lectura d'obres literàries i, sobretot, la seva rellevància per a la comunitat.⁷

Fins i tot obviant la qüestió de si la lectura de llibres en el passat realment estava gaire generalitzada, hi ha unes quantes estadístiques recents que mostren que les afirmacions sobre el declivi actual de la lectura de llibres podrien ser bastant infundades, almenys pel que fa a la producció de textos. Per exemple, les taxes de producció a Europa avui es mantenen estables o fins i tot augmenten, tot i que es pot identificar una certa deriva cap a l'estancament (Federation of European Publishers, 2015). Malgrat això, en les economies emergents, la producció de llibres creix de manera constant (Bazán Babczonek i Steward, 2016). Cal que tinguem en

⁷ El 1870, més de tres quartes parts de la població mundial no havia tingut mai l'oportunitat d'anar a l'escola, i probablement només el 19 % sabia llegir

compte això per adoptar una perspectiva més global a l'hora de fer generalitzacions basades en índexs de lectura. L'índex NOP World Culture Score (NOP World, 2005) indica que l'Índia, Tailàndia, la Xina, les Filipines, Egipte, la República Txeca, Rússia, Suècia, França, Hongria, l'Aràbia Saudí, Hong Kong i Polònia estan per sobre de la mitjana en les taxes de lectura. Pot molt bé ser que la literatura tingui una gran vitalitat en aquests països, els cinc primers dels quals no són occidentals. Tanmateix, aquests índexs s'han de tractar amb precaució, ja que aquests cinc països també tenen taxes d'analfabetisme molt elevades. A més, les taxes de producció de llibres per si mateixes poden no ser indicadors valuosos per a les taxes de lectura, ja que els llibres sovint es compren com a regals i no pas per al consum.⁸ Alguns països mostren un augment en la publicació de literatura per a nens i joves (International Publishers Association, 2013). Als Estats Units, l'Associació d'Editors Nord-americans va subratllar en un informe recent que «les tendències d'aquest any han evidenciat un creixement significatiu en la categoria de nens i adults joves, un increment continu dels llibres electrònics i la popularitat en alça dels audiollibres» (Bluestone, 2015).

L'afirmació que els joves no llegeixen, amb conseqüències negatives per al destí de la lectura en general (especialment de la literatura), n'eximeix els adults, que són els que fan aquestes afirmacions i expressen aquestes preocupacions. En qualsevol cas, aquesta afirmació és falsa perquè les dades indiquen un augment de les vendes de llibres per a nens i joves. Sembla que és en l'edat adulta quan hi ha una davallada de la lectura, mentre que són els adults, en lloc dels nens o joves, els que es lamenten d'aquesta «catàstrofe». Els adults són els qui realment podrien llegir i garantir que la literatura tingués certa rellevància, però no ho fan. Són els que volen que la gent llegeixi quan no ho fan ells mateixos i els que volen que la lectura tingui finalitats polítiques de cohesió nacional, identitat, educació, etcètera, en lloc de les finalitats que solien reivindicar (com el plaer o el coneixement). En realitat, tal com es pot deduir de les llistes de *best-sellers* (International Literacy Association, 2015), els joves simplement no llegeixen el que els adults volen (i molts adults simplement tampoc no llegeixen el que els altres adults volen).

⁸ «Els llibres van ser dels primers regals comercials de Nadal. No només això, sinó que formaven part integral del desenvolupament de les festes de Nadal modernes organitzades sobretot al voltant de l'intercanvi de regals familiars. [...] Els llibres, juntament amb les màquines de cosir, els pianos i els mobles, van ser dels primers articles que la gent va comprar amb l'ajuda d'un nou recurs que es va posar a la disposició cap a finals del segle XIX: el crèdit al consum» (Striphas, 2009: 7-8)

L'estat actual de la lectura no permet treure cap conclusió que en suggereixi una davallada, ni dona suport a la suposada funció instrumental continuada dels textos literaris, perquè aquesta qüestió s'ha d'abordar fent servir paràmetres diferents. No sostenim que la literatura estigui en decadència, ni com a presència social ni com a indústria de béns de consum. Tampoc defensem que aquest declivi impliqui la desactivació total i general del rol important que té en la cohesió sociocultural i política d'una comunitat. No obstant això, és difícil negar que la literatura ha perdut el seu paper hegemònic com a proveïdora de models i recursos per donar sentit a l'experiència humana. Els mitjans audiovisuals i internet han reduït molt la influència de la literatura en l'imaginari social. Tot i això, que la seva posició no sigui hegemònica en l'actual entorn cultural d'alta complexitat no exclou la possibilitat que els textos literaris encara conservin la seva funció com a eines, en uns països més que en d'altres pel context polític o en alguns sectors de la societat per a finalitats específiques. Per exemple, els grups socials amb accés limitat o nul als canals hegemònics d'autorepresentació encara troben en la literatura un vehicle alternatiu per fer sentir la seva veu. Parar atenció a la diversitat de contextos és, per tant, un requisit per a qualsevol diagnòstic de la funció continuada de la literatura.

De fet, certs textos, ja siguin vells o nous, intel·lectuals o populars, sovint utilitzats com un ritus o bé que s'hi han transformat, encara poden tenir un paper important en la producció o transmissió d'idees i sentiments, i en la voluntat d'iniciar o participar en accions. A l'eficàcia persistent ben coneguda de certs textos religiosos hi podem afegir altres tipus de composicions artístiques, per exemple, la narrativa, la música, el ritme, la rima, els jocs de paraules, la metàfora, els refranys o proverbis, les cançons populars o folklòriques, i tot el que es fa per ser (re)citat i que pot ser una estratègia o un lema gairebé equivalent a una directriu per emprendre una acció. En general, tot i això, la lectura, la producció de llibres i la compra de llibres per a l'acumulació de béns valuosos o per a l'intercanvi de regals poden assenyalar l'estatus continuat dels textos com a béns, però no necessàriament com a eines, és a dir, com a instruments poderosos per a la gestió i el canvi social. Aquesta última capacitat ha disminuït en la majoria de les societats i només es pot dir que continua sent operativa si redefinim el que entenem per *literatura*.

UN CAMP AMPLIAT EN UNA POSICIÓ PERIFÈRICA?

La literatura ha deixat de gaudir d'una posició privilegiada com a font d'eines d'interpretació de la realitat i d'interacció amb el nostre entorn, i sobretot ha perdut la seva utilitat històrica per als estats en procés de construcció nacional. Malgrat això, encara podem trobar casos en què, sota certes circumstàncies, els textos literaris

mantenen la capacitat de funcionar com a eines i, particularment, com a mitjans de resistència política. *1984* de George Orwell, per exemple, es va beneficiar d'un augment inesperat del nombre de lectors després de les eleccions presidencials dels Estats Units de 2016. Uns dies després que Kellyanne Conway, assessora de Donald Trump, en una entrevista es referís a «fets alternatius» per justificar una afirmació falsa del secretari de premsa de la Casa Blanca, *1984* es va exhaurir a Amazon. El llibre va arribar al capdamunt de la seva pròpia llista com a *best-seller*, amb un increment de les vendes del 9.500 per cent en cinc dies (de Freytas-Tamura, 2017). Orwell va proporcionar als lectors una base significativa a partir de la qual es podia reflexionar críticament sobre els esdeveniments d'aquell moment.

A una altra escala i en un règim polític antagònic, Bandi (un pseudònim) és un autor nord-coreà d'una col·lecció de relats curts, *The Accusation* (2017), que representa una forta denúncia de la vida quotidiana sota la dictadura comunista. Els escriptors sense accés als mitjans de comunicació principals i mancats de llibertat d'expressió recorren a la literatura i a la tecnologia de l'escriptura fàcilment disponible per fer sentir les seves veus. De manera molt semblant, Aleksandr Soljenitsin va presentar l'experiència del gulag soviètic als anys seixanta. La literatura testimonial, ja sigui en forma de memòries o de ficció, continua sent una eina irremplaçable per donar sentit a l'experiència humana. Pot canalitzar l'expressió de la dissidència política, proporcionar models a seguir per a l'autorepresentació o donar una visió de la vida dels que són diferents de nosaltres: els exclosos, els oprimits, els marginals, els transgressors. La literatura pot ser un instrument d'empoderament més eficaç i accessible per als marges d'una societat que no pas el cinema o la televisió. La producció i distribució de cinema o televisió només està disponible per als que tenen recursos financers i connexions institucionals, i en molts estats els controls polítics i la censura imposen restriccions als mitjans de comunicació de massa. Així doncs, en certa manera, l'estatus perdut de la literatura com a recurs de suport per al poder s'ha transformat en un recurs per als que no en tenen, de poder.

Els textos també poden funcionar a l'exterior com la imatge d'una comunitat o d'un país en situacions en què els escriptors són els representants més coneguts (i de vegades els únics) de la comunitat reconeguts pel públic estranger. En aquests casos, els textos literaris són instruments que els seus receptors utilitzen per *entendre* o saber (alguna cosa sobre) aquest país o comunitat. És el cas de Moçambic, un país en què els sistemes culturals es veuen principalment des de fora a través de Mia Couto i les seves obres.⁹ En certs llocs, malgrat que una comunitat o país

⁹ Mia COUTO (nascuda a Beira, Moçambic, el 1955) es considera una de les escriptores en llengua portuguesa més rellevants. Les seves obres s'han publicat en més de vint països i en

també es conegui a través d'altres figures o factors, alguns creadors culturals es converteixen en elements bàsics per a la *comprensió*. En tots aquests casos els textos operen com a béns.

A Cuba, aquest paper l'exerceixen Silvio Rodríguez i Pablo Milanés,¹⁰ amb els seus poemes musicats que arriben a milions de persones. Aquests autors prenen posició i expressen opinions sobre el seu país en declaracions públiques, cosa que els converteix també en agents intel·lectuals.

Des d'un punt de vista sistèmic, hem de reconèixer que gran part del que circula pels mitjans de comunicació principals i de les eines per a la vida que s'ofereixen a les audiències és, de fet, literatura, tot i que no es consumeix en forma de llibres. Les novel·les de Jane Austen, que continua sent una icona feminista, encara es venen i es llegeixen. Malgrat això, és indiscutible que la seva influència més gran prové de l'adaptació d'aquestes novel·les en pel·lícules i sèries de televisió. El missatge d'Austen que les dones que lluiten per la seva integritat tenen la possibilitat d'una recompensa amb un final feliç avui encara és rellevant. La gent actualitza els detalls anacrònics sense cap problema en la seva imaginació i, per descomptat, les diverses adaptacions audiovisuals fan el mateix per als espectadors. Tot i que aquestes històries encara es valoren per les opcions de vida que proporcionen, algunes no estan disponibles en moltes societats.

Reading «Lolita» in Tehran, d'Azar Nafisi (2004), demostra la capacitat perdurable de la literatura per oferir orientació i crear espais de resistència, encara que siguin modestos, contra l'opressió. En convidar set dones, exalumnes seves, a reunir-se de manera regular a casa seva per fer debats sobre obres literàries, Nafisi va transgredir les normes socials acceptades per obrir un petit refugi de llibertat. Això ho va fer utilitzant els textos com a brúixoles crítiques per navegar per les condicions asfixiants de les dones. En un país on el matrimoni infantil és legal, es llegeix la novel·la de Vladimir Nabokov des del punt de vista de la víctima. Tot i que l'abast immediat del programa de Nafisi va ser molt limitat, va constituir una empresa col·lectiva recurrent a la «literatura com a eines» i, a través de l'èxit del seu propi llibre, es va convertir en una proposta emancipadora per a altres dones.

diversos idiomes. Un jurat internacional de la Fira Internacional del Llibre de Zimbàbue va qualificar la seva primera novel·la, *Terra sonàmbula*, com un dels dotze millors llibres africans del segle XX. Per obtenir més informació, consulteu el seu lloc web, <www.miacouto.org>

¹⁰ Silvio RODRÍGUEZ (nascut a San Antonio de los Baños, Cuba, el 1946) i Pablo Milanés (nascut a Bayamo, Cuba, el 1943) són els fundadors i líders històrics de la Nueva Trova Cubana i dos dels cantants més coneguts de l'Amèrica Llatina. Per obtenir més informació, consulteu els seus llocs web, <www.zurrondelaprendiz.cult.cu> i <www.milanespablo.com>, respectivament

A més, si no pensem en la literatura en termes de llibres impresos, podem reconèixer la seva presència amagada sota una varietat de disfresses. Els textos escrits han estat el mitjà preferit per a la transmissió de la literatura només durant un període relativament curt de la història de la humanitat. Abans hi havia hagut la literatura oral, tant en poesia com en narrativa, i després el teatre. Avui dia presentem un altre canvi de paradigma tecnològic, ja que la literatura està basada en nous formats i dispositius. La trobem en el cinema i en sèries de televisió, en concursos i festivals de poesia recitada que representen un retorn a la transmissió oral, i en xarxes socials i blogs que treuen profit de la tecnologia multimèdia. Per als poetes, internet s'ha convertit en un regal del cel que els permet saltar-se la impressió per arribar a un públic més gran que mai i amb un cost mínim, a més de poder interactuar amb els lectors en una comunitat virtual.

La concessió del premi Nobel de Literatura 2016 a Bob Dylan, independentment del debat sobre els seus mèrits o l'oportunisme del Comitè, indica una voluntat oficial d'acceptar el que és bastant evident des de fa força temps: que la cançó és un vehicle popular per a la poesia, com ho era abans de l'època del llibre. Sigui Dylan, el hip-hop o Leonard Cohen adaptant Federico García Lorca o Konstantinos Kavafis, la poesia transcendeix el nombre de lectors minoritaris i la seva posició marginal, de manera que arriba al corrent dominant gràcies als recursos i la comercialització dels mitjans de comunicació de cultura de massa. És literatura amb una etiqueta diferent i, en la mesura que aquests productes ofereixen als consumidors receptes per a la vida, narratives sobre l'amor o protesta política, funcionen com a eines culturals.

La paradoxa podria ser que la literatura hagi aconseguit estendre la seva influència tot diluint la identitat que la distingia. Ja no té una posició hegemònica com a proveïdora d'eines. Sembla que s'ha traslladat del centre a la perifèria de l'àmbit cultural, però al mateix temps el seu propi camp s'ha expandit. S'ha ramificat en una varietat de mitjans i se n'ha amplifcat la repercussió fins al punt que ens obliga a redefinir els enfocaments disciplinaris amb els quals podem tractar aquest objecte d'estudi, que ara és molt més fluid. Si es volen estudiar les noves funcions dels autors i dels textos, caldrà incorporar-hi el treball de camp i la recerca empírica per anar més enllà de les percepcions encasellades i obtenir resultats demostrables.

DESENVOLUPAMENT COGNITIU I EMOCIONAL

En un altre nivell, la lectura de textos literaris pot continuar sent una eina universal i útil per al desenvolupament humà. Es pot corroborar fermament a partir de dues àrees: (1) la funció dels textos literaris en el desenvolupament cognitiu i emocional,

tenint en compte la simulació que fa de la realitat, tot i que se sap molt poc sobre la relació entre el cervell i els sentiments (Frazzetto, 2013), i (2) l'ús d'aquest tipus de textos per conèixer un determinat tema, lloc, comunitat o individu (en particular, un escriptor). Malgrat això, cal assenyalar que aquesta perspectiva s'aplica a la literatura com una eina individual i no pas col·lectiva o social, cosa que representa el nucli del nostre argument.

De fet, hi ha recerca incipient en psicologia cognitiva i neurociència que suggereix algun tipus de relació entre la ficció (i el seu potencial de simulació) i certs efectes emocionals o psicològics, principalment en els processos d'empatia (Oatley, 2012; Fong et al., 2013; Mar i Rain, 2015), fins i tot des dels primers anys de vida (Mar et al., 2010). Altres estudis han identificat connexions entre la ficció i el desenvolupament d'àrees cerebrals relacionades amb el llenguatge (per exemple, Cunningham i Stanovich, 2001) i la visualització (Hutton et al., 2015).

David Comer Kidd i Emanuele Castano (2013) i Maja Djikic i Keith Oatley (2014) proposen una concepció psicològica de la literatura que engloba els canvis de personalitat que la lectura literària podria fomentar. En la mateixa línia, altres estudis rellevants (per exemple, Mar et al., 2011) recomanen examinar si molts dels efectes que es troben en el cinema i la televisió es poden estendre a la ficció literària per analitzar els vincles entre l'emoció i la lectura. Reflexionen sobre la possible millora de les habilitats socials i els canvis de personalitat, i sobre el potencial educatiu i terapèutic d'aquests efectes.

També s'ha explorat la relació entre la lectura literària i l'ètica. L'any 2000 Jèmeljan Hakemulder, després de revisar el que s'ha escrit sobre el tema, va concloure a l'obra pionera *Moral Laboratory* que la lectura pot afectar les normes i els valors, i que els programes que es basen en la literatura poden augmentar significativament el desenvolupament natural del judici moral. Segons Hakemulder (2000: 37), en el camp de l'autoestima, sobretot pel que fa als rols sexuals, sembla que hi ha un ampli consens que la lectura pot afectar la manera com s'actua segons el gènere, les creences sobre les diferències naturals entre homes i dones, a més del comportament. Hakemulder conclou, a partir de l'evidència empírica, que la lectura de contes afecta la percepció social (155). L'any 2011 Hakemulder va publicar un altre llibre centrat en els processos de l'experiència literària, les funcions de la literatura i les seves motivacions (com l'adquisició lèxica, la sociabilitat i el coneixement sobre un mateix i els altres pel que fa a les emocions, els pensaments i la raó, i les seves implicacions per a la pedagogia i l'educació).

La recerca en els camps de la psicologia cognitiva i la neurociència també s'ha centrat en la literatura i la lectura. A *Cognitive Literary Studies* (2012), Isabel Jaén

i Julien Jacques Simon destaquen allò que l'anàlisi literària pot oferir a la ciència cognitiva i el paper de la narrativa com a mecanisme d'adaptació social. De la mateixa manera, el primer número de *Scientific Study of Literature*, «The Future of Scientific Studies in Literature» (vegeu Dixon i Bortolussi, 2011), fa una intervenció programàtica i revisionista en l'àmbit del procés cognitiu, l'estudi de les reaccions emocionals que desperten els textos literaris i la interacció entre aquests textos i el lector. Podria ser que més recerca en aquesta mateixa línia oferís resultats més consistents.

TURISME CULTURAL

El poder dels textos literaris i dels autors en la producció i transmissió d'idees es fa evident en el cas de l'anomenat turisme cultural. Hi ha molts estudis pràctics que han abordat aquest tema (en trobareu una síntesi publicada recentment per Quinteiro i Baleiro, 2014). De vegades, els textos són un estímul important per a les activitats i la indústria turístiques, els museus literaris i les identitats de les comunitats, a més de fomentar la creació d'associacions professionals (Hendrix, 2014: 19).¹¹ Com assenyala Harald Hendrix, les cases d'escriptors que s'han museïtzat són importants, de vegades crucials, per a les comunitats que les alberguen i els seus visitants, ja que identifiquen la realitat comunitària a través d'aquestes cases-museu. Entre els espais «literaturitzats» més coneguts hi ha la Dublín de James Joyce i la Transsilvània de Dràcula. Aquesta última exemplifica el poder de l'exposició reiterada a una obra, un personatge, un autor, etcètera, a través de mitjans visuals. Hi ha altres fenòmens que tenen un impacte encara més decisiu per a les comunitats. Per exemple, Aracataca (Colòmbia), el lloc de naixement del premi Nobel Gabriel García Márquez, ha experimentat enormes canvis econòmics a causa del volum de visitants. La ciutat fins i tot va estar a punt de canviar el nom per anomenar-se Aracataca-Macondo, el mític poble de *Cent anys de solitud* de García Márquez, en un referèndum promogut per l'alcalde.¹² *O diário de um mago* (traduït significativament com a *El pelegrí de Compostel·la*), de Paulo Coelho, un dels discursos més accessibles sobre el Camí de Sant Jaume (a part dels de l'Església

¹¹ La Fédération des Maisons d'Écrivains et des Patrimoines Littéraires va publicar una anàlisi sobre aquestes associacions dins del «Panorama européen des lieux littéraires: An overview of literary places in Europe» (consultat: 10/04/2018)

¹² El cas d'Illiers, a França, és igualment conegut. El 1971, les autoritats locals van canviar el nom de la ciutat per Illiers-Combray per tal de reflectir la denominació que Marcel Proust va utilitzar a *À la recherche du temps perdu*

catòlica i la UNESCO), va contribuir sens dubte al *boom* de les peregrinacions a Santiago de Compostel·la i a la creació de rutes similars que l'imitaven al Brasil, país d'origen de Coelho (vegeu Torres Feijó, 2014). Els valors simbòlic i social dels textos i autors s'entrecreuen en aquest punt, també, amb el valor instrumental, de manera que s'hi manifesta la seva doble naturalesa com a béns i, subseqüentment, com a eines, però també s'hi revela la frontera permeable entre aquestes dues modalitats.

LA PERSISTÈNCIA DE LA «LITERATURA COM A BÉNS»

Lògicament, la «literatura com a eines» ha d'estar estretament vinculada amb la capacitat de la literatura per operar en una societat. Tal com hem comentat anteriorment, molts pensadors mantenen que la lectura i l'alfabetització són condicions necessàries per consumir literatura i, en conseqüència, perquè la literatura tingui cap influència. Nosaltres defensem que això només és cert de manera parcial. Per satisfer el paràmetre de la «literatura com a béns», per altra banda, llegir no és més necessari que jugar a futbol o fins i tot mirar-ne un partit a la televisió perquè sigui considerat un bé col·lectiu. A més, la «literatura com a béns» ha prosperat al llarg de la història sense que la majoria de la gent sàpiga llegir.

Si bé l'alfabetització, almenys inicialment, pot fer que els textos literaris siguin més accessibles, no és per si mateixa la causa ni la prova del consum o de l'eficàcia de la literatura. Les actituds, imatges i idees que va proporcionar la literatura van arribar a cercles socials més amplis a través d'una sèrie de canals independentment de l'alfabetització individual. Un d'ells va ser els grups de lectura, en els quals les persones que podien llegir textos els traspassaven als altres membres del grup, tot resumint-los o llegint-los en veu alta. Hi ha testimonis d'aquestes activitats, encara que en desconeixem l'extensió o prevalença en diferents èpoques i societats.

Alguns festivals, com els Jocs Florals, celebrats des de les darreres dècades del segle XIX a França, Catalunya i Galícia, o l'Eisteddfod, restablert el 1865 a Gal·les, també pertanyen a aquesta tradició esmentada. En tots aquests esdeveniments, la característica més important era la lectura en veu alta de textos escrits en llengües no oficials i alternatives, en contra dels intents dels estats contemporanis d'imposar l'homogeneïtat lingüística i cultural.

Mitjançant aquests i altres mètodes, els textos es podien compartir, fet que causava reaccions i canvis d'actitud, i fins i tot impulsava accions. Un exemple ben conegut és la lectura (fins i tot en grup) de la novel·la nord-americana *La cabana de l'oncle Tom*, de Harriet Beecher Stowe, que va impulsar en gran mesura la causa abolicionista als Estats Units abans de la guerra civil.

Publicada el 20 de març del 1852, *La cabana de l'oncle Tom* va vendre 10.000 exemplars la primera setmana i 300.000 al final del primer any. [...] Mitjançant el contracte que Harriet Beecher i Calvin Stowe havien acordat, els corresponia un 10 per cent de les vendes —un acord normal per l'època que els va proporcionar 10.000 dòlars en els primers tres mesos de vendes— i, segons va assenyalar la premsa, representava «la suma més gran de diners que cap autor hagués rebut mai, fos americà o europeu, per la venda d'una sola obra en tan poc temps». (Hedrick, 1994: 223)

La llegenda diu que Abraham Lincoln, en trobar-se amb Stowe el 1862 (durant la guerra), li va dir: «Així que ets la doneta que ha escrit el llibre que ha desencadenat aquesta gran guerra» (Sachsman et al., 2007: 81).¹³ Stowe va capitalitzar magníficament l'èxit literari amb la difusió de les seves idees sobre l'abolició a través d'altres publicacions no literàries i intervencions públiques. Pocs escriptors nord-americans han assolit aquest estatus en un país on la literatura, des dels inicis, ha deixat de tenir un rol sociopolític (Hochman, 2011).

En contrast amb el declivi relatiu de la «literatura com a eines», la funció de la «literatura com a béns» sembla que persisteix de manera general. La competència per l'estatus en el mercat de béns simbòlics tant en l'àmbit mundial com local continua igual que durant els dos segles anteriors. Encara és important participar en fires internacionals del llibre o ser nominat per a un Premi Nobel —tan important com competir per una medalla als Jocs Olímpics—, no només per als participants, sinó també per a les comunitats que representen. Per a les minories o grups que se senten marginats o discriminats, reivindicar i demostrar la seva capacitat per produir literatura i guanyar premis continua sent una part important de la seva lluita per millorar el seu estatus. Tot i que s'han tancat o reduït uns quants departaments universitaris d'estudis literaris, la literatura es continua ensenyant a les escoles, encara que no sigui de manera tan sòlida o ni tingui tant de prestigi com abans.

En les societats on persisteix la figura de l'intel·lectual públic i aquestes persones continuen tenint una tribuna als mitjans de comunicació, ser reconegut com a autor literari és un dels principals criteris d'acreditació. Dona dret a parlar i ser escoltat en una varietat de qüestions que no tenen res a veure amb la literatura i

¹³ Cindy WEINSTEIN (2004: 1) comenta: «Fins i tot si concedim a les declaracions de Lincoln una evident intencionalitat irònica, també és cert que reconeix de manera clara l'impacte de *La cabana de l'oncle Tom* en la història dels Estats Units. Si fem un cop d'ull a pràcticament qualsevol dels discursos de Lincoln, veurem que ell, igual que Stowe, creia que el poder de les paraules podia alterar les ments i els cors dels individus»

per a les quals pot ser que l'autor no estigui qualificat.¹⁴ A causa del simbolisme i la importància de la literatura com a bé que augmenta el capital simbòlic, l'escriptor és rebut com a proveïdor d'eines fora del camp literari (en el camp intel·lectual, fonamentalment). De vegades li proporciona impacte, audiència i *auctoritas* en el camp intel·lectual segons el capital acumulat i transferit des del camp literari.

Que una persona educada pugui mostrar coneixements sobre textos i escriptors és una exigència que persisteix, fet que causa que certs intel·lectuals defensin resistir-se a aquesta barbaritat elitista en nom de l'alliberament dels desfavorits. Pierre Bayard (2007: xiii), «nascut en un entorn on la lectura era inusual, una activitat de la qual s'obtenia poc plaer, i en qualsevol cas sense temps per dedicar-hi», descriu una situació en què tothom adquireix el costum de parlar de llibres que no ha llegit. L'experiència de Bayard es basa, però, en les circumstàncies de la seva pròpia cultura francesa, en què el vincle entre el coneixement literari i l'estatus social encara pot ser fort, fet que genera la mena de tirania sociocultural que oprimeix les masses. Caldria investigar si aquestes exigències continuen sent tan fortes en altres cultures.

No obstant això, hi ha moments en què l'ensenyament i la preservació de la literatura de sobte es converteixen en grans temes de preocupació per a una societat, com il·lustren els casos que veurem a continuació. A Itàlia, el 1988, el Ministeri d'Educació va nomenar un comitè conegut com a «Commissione Brocca» per proposar nous plans d'estudis i programes d'ensenyament per als centres superiors de secundària. Els mitjans de comunicació van cobrir àmpliament els debats acalorats sobre la suposada intenció del comitè d'eliminar la novel·la *I promessi sposi* (*Els promesos*), d'Alessandro Manzoni, del currículum obligatori. Tot i que el Ministeri va negar públicament l'al·legació, la polèmica va durar bastants anys. El 2010, durant la presentació del llibre *La storia dei «Promessi sposi» raccontata da Umberto Eco*, que volia salvar el llibre de l'oblit i fer-lo més accessible, Eco va admetre que «la majoria dels italians consideren avorrida la lectura de la novel·la com a obligatòria» (*Il Fatto Quotidiano*, 2015). Això probablement va empènyer el primer ministre de l'època, Matteo Renzi, a fer aquestes declaracions aquell mateix dia, en un discurs davant d'un grup d'estudiants de la LUISS School of Government de Roma: «Estic d'acord amb Umberto Eco: la lectura d'*Els promesos* a l'escola hauria d'estar prohibida per llei, perquè l'obligatorietat de llegir-la l'ha fet tornar detestable, i això retornaria l'encant a una obra mestra». Els estudiants «el van aplaudir enèrgicament» (*Il Tempo*, 2015).

¹⁴ El politòleg Ignacio SÁNCHEZ-CUENCA (2016) critica el que considera una ingerència abusiva dels escriptors espanyols en els debats polítics

El que fa que aquest i altres exemples similars¹⁵ siguin rellevants per al nostre tema és la implicació de la política. Destaca el fet que el primer ministre d'un país considerés que expressar opinions sobre un text literari era una qüestió d'importància nacional. El seu discurs va donar lloc a una sèrie de reaccions de diverses persones, tant cultes com no instruïdes, que van publicar milers de comentaris a les edicions digitals dels diaris. Aquesta és una prova clara de la funció continuada de la literatura com a béns i símbols comunitaris. Malgrat que *I promessi sposi* fos, per a la majoria dels italians, un llibre avorrit i difícil de llegir, és evident que el plantejament d'eliminar-lo del cànon literari mundial —on coexistia amb famosos textos francesos, anglesos, alemanys, russos i espanyols— era inacceptable.

El març del 2015 es va produir un cas similar enmig del bullici de les eleccions israelianes, tot i que aquesta vegada es va originar arran d'actituds negatives i temor. El primer ministre, el dretà Benjamin Netanyahu, que inesperadament també s'havia convertit en ministre d'Educació després de la renúncia del ministre original, va decidir desqualificar un escriptor i dos professors d'estudis literaris que havien estat nominats per al Premi Israel d'aquell any. Aquesta interferència sense precedents d'un ministre va ser àmpliament censurada. Molts membres dels comitès dels premis van dimitir i es van cancel·lar els Premis Israel 2015 en les àrees rellevants. Aquesta mena d'hostilitat per part dels que ostenten el poder és una prova més de la funció continuada de la «literatura com a béns», però també d'una percepció perdurable del seu potencial com a «literatura com a eines». En desqualificar-los, el primer ministre pretenia silenciar l'autor i els professors (cosa que en altres circumstàncies s'hauria rebut amb indiferència), però sobretot volia satisfer el seu electorat, per al qual la literatura moderna representa les idees liberals i les visions del món d'esquerres. Això indica que, en certa mesura, la veuen com una font d'eines ideològicament influents.

El paper continuat de la «literatura com a béns» de vegades és notable en els camps de les identitats col·lectives o de la diplomàcia cultural i relacions internacionals, i pot expressar els interessos polítics i professionals de diversos partits o

¹⁵ Quan el 2001 el ministre d'Educació d'esquerres de Portugal va anunciar reformes en el sistema educatiu, inclosa la retirada d'*Os Lusíadas* (*Els Lusíades*) de Luis de Camões i altres obres del currículum obligatori, els polítics, tant de dretes com d'esquerres, van alçar la veu en protesta. Vasco Graça Moura i David Justino, portaveus del Partit Socialdemòcrata en matèria de cultura i educació, respectivament, van atribuir la degradació d'*Els Lusíades* «al complex deplorable de l'esquerra retrògrada, que s'avergonyeix del passat de Portugal» (Leira, 2002). Van concloure que per aquests motius s'haurien de suspendre les revisions curriculars i els nous programes

col·lectius. Un exemple clar és que les relacions sociolingüístiques i culturals entre països, i entre la metròpoli i les antigues colònies, deriven del seu pes econòmic, polític i militar relatius, entre altres coses. En aquest sentit, a principis del 2016 va sorgir una polèmica al Brasil sobre la presència de la literatura portuguesa al currículum nacional per a l'educació no universitària, anomenat «Base Nacional Curricular Comum». La qüestió que es discutia, tenint en compte el focus dels debats, era l'eliminació d'un element simbòlic de l'antiga metròpoli. Tant la premsa portuguesa com brasilera en van informar (Bender Garcia i Ruy Lozano, 2016), cosa que va donar lloc a polèmiques periodístiques, manifestos i reaccions polítiques oposades. En aquesta controvèrsia, diversos intel·lectuals van expressar un fort desacord amb la ideologia del partit governant, el Partit dels Treballadors, que va justificar l'eliminació de la literatura portuguesa del currículum.

El cas brasiler mostra com els «textos com a béns» de tant en tant es converteixen en l'origen de desavinences entre comunitats, tant si comparteixen el mateix territori com si no, en la lluita per la propietat d'aquests textos. Això passa, per exemple, quan els agents de la comunitat estan disposats a apropiarse de textos i autors els orígens o funcions dels quals els converteixen en objecte de disputa. Aquest és el cas dels escriptors que van néixer o viure al país colonitzador, però la seva obra va ser important al territori colonitzat en època colonial. També passa quan els agents d'una comunitat determinada rebutgen aquests textos, que es consideren el resultat de la colonització de la seva comunitat per una altra, perquè no són coherents amb la seva definició de comunitat (o nació). Aquí els arguments sovint es basen en diferents definicions d'identitat i nació/comunitat, i en la utilització de textos o autors, cosa que emfasitza la transformació dels textos o autors o la seva doble naturalesa com a béns i eines. En definitiva, en casos com el del Brasil, per a alguns està en joc la definició de la identitat local (brasileira en aquest cas) i la seva independència explícita d'algun poder colonitzador històric (Portugal), fet que cedeix espai als altres, que es troben en una posició marginal. Per a altres, això evidencia que és imprescindible entendre la identitat, fet que prova el paper de la literatura com a eina, però principalment com a símbol.

ALGUNES CONSEQÜÈNCIES PROVISIONALS: EL FUTUR DELS ESTUDIS LITERARIS

Una conseqüència inevitable de la nostra anàlisi és que la cèlebre «autonomia» de la literatura resulta que és qüestionable i relativa, en el millor dels casos. Òbviament, com en tota indústria, les regles de producció i les activitats institucionalitzades competeixen entre si en la producció de models i en el repertori general de

solucions. No obstant això, seria una equivocació mantenir que aquests models es poden tractar independentment de factors no industrials. Com assenyala Antón Figueroa (2010), en moltes circumstàncies, com el cas del gallec, la literatura no pot estar desconnectada de la política.¹⁶ Hi ha moltes raons per entendre la literatura com un sistema heterònom en lloc d'independent. L'èxit de l'adquisició de capital simbòlic per part d'un grup gran no es pot entendre sense tenir en compte l'heteronomia en relació amb els factors sociopolítics. A més, la independència o suposada autonomia dels escriptors és sovint només una il·lusió, ja que depenen del poder fins i tot més que la mateixa indústria. *L'art pour l'art* ha estat una estratègia dels literats per protegir-se de la indiferència, més que una política de separació o de ruptura amb la societat. És evident que l'activitat literària (particularment per part de determinats escriptors o en el cas de textos populars) depèn de l'aprovació dels agents rellevants al poder i del reconeixement social per aconseguir una importància simbòlica. Aquesta aprovació és imposada al principi, mentre que posteriorment s'accepta com a lògica i «natural». En molts casos, aquests processos són oposats als de les activitats literàries populars o de massa.

La confluència del declivi de la «literatura com a eines» i de la pervivència de la «literatura com a béns» es pot interpretar com el final de la literatura tal com la coneixíem. Aquest *final* podria implicar la fi del paper que la literatura va exercir en altres períodes històrics com a activitat clau i significativa en la societat. Malgrat això, encara viu en forma de capital simbòlic per als que formen part de l'Olimp dels més grans, i es reivindica com a «patrimoni», com a indústria de l'entreteniment i l'educació, com a repertori de recursos i models que manté la rellevància social a través de la seva circulació ampliada en altres mitjans, i en algunes societats, com a espai potencial de dissidència política amb un nivell d'influència que a penes s'ha investigat, però que encara de vegades justifica la persecució de l'estat.

Pot ser exagerat afirmar que la literatura ha arribat al seu límit a l'hora de proporcionar els recursos necessaris per a la humanitat i, per tant, es pot alliberar i deslliurar d'aquest paper, que a partir d'ara faran altres mitjans de comunicació. D'altra banda, hi ha un aspecte en què la literatura ja ha fet la seva aportació a l'organització sociocultural i no es pot esperar que ofereixi noves solucions. Indiscutiblement, ens trobem en un punt en què la majoria dels estats moderns han imposat amb èxit un llenguatge unificat (tot i que provisionalment, en molts casos)

¹⁶ Jaume SUBIRANA (2018) sosté que els poetes catalans continuen tenint un paper crucial i són repetidament invocats en el discurs sobre la identitat nacional

que, paradoxalment, ha contribuït a la inutilitat de la funció de la literatura com a eina per a aquesta unificació.¹⁷

El fet que la literatura com a institució pugui estar sotmesa a un procés de marginació no té res a veure amb la producció habitual de narrativa o poesia. És cert que la literatura ha desenvolupat temes i tècniques per a la narració i l'expressió dels sentiments, però la capacitat de narrar i cantar ha estat un dels fonaments més importants de la cultura des dels inicis de l'existència humana, molt abans de la història documentada. Algunes teories de l'evolució cultural ja han acceptat la hipòtesi que la capacitat de narrar va suposar un invent important en la història, tan important com fer foc o la capacitat de cuinar. Sense aquesta habilitat la humanitat no hauria pogut sobreviure. Des que van començar a parlar —i potser abans i tot mitjançant el llenguatge de signes— que els humans expliquen històries «per celebrar una ocasió especial, donar un exemple, fer un avís, aconseguir menjar o explicar el que semblava inexplicable» (Zipes, 2012: 2). Fins i tot si la literatura desaparegués completament a tot el món, ja sigui gradualment o de sobte, les rutines diàries de narrar i cantar persistirien mentre existís la humanitat.

La situació heterònoma de la literatura no és exclusiva; seria més apropiat reconèixer que l'heteronomia, és a dir, l'estat de sistemes dinàmicament entrelaçats, és inherent a tots els processos socials. Totes les activitats del que podríem anomenar «indústries no pràctiques» es troben en posicions similars, i els seus èxits o davallades no difereixen gaire del moment pel qual passa la literatura. En conseqüència, l'anàlisi de la literatura com si fos un fenomen independent no té fonament, tret que es vulgui que sigui l'únic objecte d'interès. Elias J. Torres Feijó (2012) sosté que la davallada del paper de la literatura ha fet que els estudis literaris perdin la rellevància que tenien. Segons afirma, «l'antiga aliança entre l'Estat i l'estudi de la literatura (nacional) a través del sistema escolar s'ha trencat» (154), i recomana no «perdre el temps amb la malenconia, recordant aquells bells temps passats en què saber literatura, socialment, o ser professor de literatura, encara tenia el seu pes social arquimedià» (156). Ara bé, és el moment d'aprofitar la situació i dissenyar

¹⁷ No obstant això, la literatura encara funciona en alguns d'aquests estats com una eina auxiliar per millorar les habilitats lingüístiques. Per exemple, el 2010 el Ministeri d'Educació italià (2010: 12) va explicar a l'*Schema di regolamento*: «La lectura de textos de valor literari també ha enriquit els estudiants lingüísticament, ja que sobretot n'ha millorat el vocabulari i la semàntica, la capacitat d'adaptar la sintaxi quan es tracta construir significats i d'ajustar el registre i to per a diferents temes, així com l'atenció a l'eficàcia estilística, que es pressuposen en la competència escrita»

una disciplina que podria ser més àmplia que els estudis literaris i més capaç de fer front a la complexitat dels nostres entorns culturals. Aquesta disciplina podria ser més rellevant per a la vida actual i també podria proporcionar un coneixement més adequat i convincent a les noves generacions, des del punt de vista dels postulats de la recerca. De fet, aquesta disciplina ja existeix: «estudis de la cultura» o «recerca cultural» (que no s'ha de confondre amb els estudis culturals)» (165). Pel que fa a la pràctica acadèmica, és urgent reconèixer aquesta situació i proposar algunes solucions abans que no sigui massa tard.

A més, sense contradir l'argument anterior, és possible arribar a les mateixes conclusions per altres mitjans basats en la *lògica interna* dels estudis literaris. Fa més de trenta anys, el 1985, en un simposi a la Universitat de Bayreuth, Even-Zohar va expressar els seus dubtes sobre la possibilitat de continuar amb els conceptes i mètodes utilitzats en els estudis literaris. Els seus arguments estaven relacionats amb el projecte en què treballava en aquell moment per tal de desenvolupar una disciplina més adequada per a l'estudi de la literatura. En aquest sentit, va argumentar que era necessari reformar la ciència de la literatura, ja que era impossible investigar-la com un fenomen aïllat (Even-Zohar, 1986; vegeu també Even-Zohar, 1997: 16).

Aquestes actituds no són atípiques. Un gran nombre d'estudiosos literaris s'han expressat en la mateixa línia entre el dubte i la insatisfacció: bé sigui pel fet que ja no hi ha una raó sòlida per estudiar literatura com a sistema hegemònic, o bé pel descontentament amb la concentració de productes de marca, és a dir, els textos i autors admesos al grup dels més grans, tant localment com internacionalment. Dos exemples notables d'aquesta tendència són la defensa de Franco Moretti (2005) dels mètodes quantitius, que ha aixecat una onada d'inquietud entre la comunitat (vegeu les crítiques recollides a Goodwin i Holbo, 2011), i l'estimulant proposta d'Ottmar Ette per convertir els estudis literaris en «una ciència de la vida» (*Lebenswissenschaft*) (Asholt i Ette, 2010), que seria més o menys equivalent al que entenem com a «estudis de la cultura» (vegeu Ette 2015; Ette i Kutzinski, 2010).

Finalment, totes aquestes consideracions ens obliguen a reflexionar, de manera ineludible, sobre el nostre paper com a investigadors acadèmics. Quines preguntes defineixen l'enfocament i l'abast de la nostra disciplina? Una de les preguntes que hauríem de respondre és a qui i a què devem la nostra lleialtat intel·lectual i professional. En el moment en què reconeguem que la rellevància social de la literatura ha canviat, ha de ser possible distingir entre l'estudi de l'especificitat del sistema literari i el seu funcionament i un projecte més ambiciós que tingui en compte la literatura en relació amb el marc més ampli de la cultura. Som especialistes en

estudis literaris, entesos com una disciplina independent, o més aviat investigadors del comportament humà? Si ens interessa la literatura com a part del comportament humà, siguin quines siguin les seves modalitats operatives, la resposta hauria de ser que hem de ser lleials a la recerca sobre el comportament humà i adaptar els estudis literaris a aquest objectiu. Com diu Torres Feijó (2012: 165), «[e]ls estudis literaris han d'elaborar marcs conceptuals i metodològics que permetin treballar amb instruments d'anàlisi de la realitat». La recerca actual sobre cultura, que engloba les humanitats, les ciències socials i la biologia, permetrà estudiar la literatura en relació amb el context i dins del context d'altres processos, en lloc de consignar-la a un destí arcà. Estem parlant d'una disciplina que investiga la creació de recursos que fan possible la vida no només dels éssers humans, sinó d'una àmplia varietat d'animals. Tan sols investigant aquesta creació en el seu context podem explicar com les activitats verbals i textuais hi contribueixen. Ens ho devem a nosaltres mateixos no només com a acadèmics, sinó que també és necessari emprendre aquesta transició per als futurs estudiants i, sens dubte, la societat en general. La transició cap a un marc més ampli ens permetrà substituir un objecte d'estudi d'una vegada per sempre per un conjunt dinàmic de preguntes que, si són rellevants per a alguns fenòmens que podrien ser considerats *literatura*, revelaran la seva dinàmica. Pot ser que la creació i el consum de textos que no tenen un ús pràctic no s'acabin mai de manera efectiva, però és ben possible que la indústria de la «literatura» i els seus creadors tal com els hem conegut hagin arribat al final del seu camí.

CONCLUSIÓ

En aquest article hem defensat que la literatura ha perdut, en la majoria de les societats de tot el món, la seva funció com a font principal d'idees i directrius per a l'activitat i la consciència socioculturals. Aquest argument no necessita gaire justificació, ja que els contraexemples es limiten a comunitats i condicions específiques. Volem posar èmfasi, però, en el fet que la indústria encara manté altres funcions instrumentals, entre les quals hi ha l'entreteniment, l'educació, les guies pràctiques (per al turisme) i, fins i tot, el desenvolupament de competències cognitives com l'empatia i la interacció sociocultural. Al mateix temps, la «literatura» com a béns simbòlics en un mercat de valors competitiu no ha perdut la seva posició destacada, tot i que és possible que l'esport i altres indústries anomenades culturals ja l'hagin desbancat globalment. Creiem que aquests esdeveniments obliguen a fer un canvi de perspectives i mètodes en els estudis literaris. Una manera pot ser considerar la literatura part de la cultura quan això sigui

apropiat per entendre determinades societats o col·lectius. Si bé les modalitats textuais d'expressió es reconeixen com a característiques inherents a la humanitat, pot ser que els organismes institucionalitzats de textos i creadors coneguts com a «literatura» esdevinguin cada cop més marginals. ◀

Traducció d'Helena Borrell

NOTA FINAL

Aquest text es va originar en el debat entre Elias J. Torres Feijó i Itamar Even-Zohar en relació amb el treball que Even-Zohar va presentar al simposi *Literary Studies and the Galician Cultural Field* ('Estudis literaris i el camp cultural gallec') en honor a Antón Figueroa Lorenzana, a Santiago de Compostel·la, que va tenir lloc del 2 al 3 de setembre del 2015 (publicat en gallec a Even-Zohar 2017). Antonio Monegal va afegir-s'hi com a coautor després de debatre el text amb Even-Zohar al seminari que va oferir a la Universitat Pompeu Fabra, a Barcelona, el 13 de març del 2018. La versió final és el resultat d'intercanvis posteriors entre els coautors. Agraïm a Raquel Bello Vázquez, Jón Karl Helgason i Brian McHale els seus comentaris tan valuosos, i a Irene Pichel Iglesias la seva ajuda amb la traducció de parts d'aquest text de l'espanyol a l'anglès. L'edició original es va publicar a la revista *Poetics Today* 40:1 (març del 2019) DOI 10.1215/03335372-7259859 © Porter Institute for Poetics and Semiotics, 2019. Els editors de *L'Espill* i els autors agraïeixen a *Poetics Today* la seva amable autorització per traduir el text al català.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ASHOLT, W. i O. ETTE (ed.) (2010): *Literaturwissenschaft als Lebenswissenschaft: Programm—Projekte—Perspektiven*, Tübingen, Narr.
- BANDI (2017): *The Accusation*, Londres, Serpent's Tail.
- BAYARD, P. (2007): *How to Talk about Books You Haven't Read*, Nova York.
- BROUILLETTE, S. (2014): *Literature and the Creative Economy*, Palo Alto, Stanford University Press.
- CARLYLE, T. (1841): *On Heroes, Hero-worship, and the Heroic in History*, Londres, Fraser.
- DOVIĆ, M. i J. K. HELGASON (2017): *National Poets, Cultural Saints: Canonization and Commemorative Cults of Writers in Europe*, Leiden, Brill.
- ETTE, O. (2015). «La filología como ciencia de la vida: Un escrito programático», en O. Ette i S. Ugalde Quintana (ed.): *La filología como ciencia de la vida*, Ciutat de Mèxic, Universidad Iberoamericana, pp. 9-44.

- EVEN-ZOHAR, I. (1996): «The Role of Literature in the Making of the Nations of Europe: A Socio-Semiotic Study», *Applied Semiotics* 1(1), pp. 20-30.
- EVEN-ZOHAR, I. (1997): «Factors and Dependencies in Culture: A Revised Outline for Polysystem Culture Research», *Canadian Review of Comparative Literature* 24(1), pp. 15-34.
- EVEN-ZOHAR, I. (2017): «O final da literatura?», en M. T. López Fernández, L. Malingret i E. J. Torres Feijó (eds.): *Estudios literarios e campo cultural galego: en honra do professor Antón Figeroa*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, pp. 15-32.
- EVEN-ZOHAR, I. (1999): «La literatura como bienes y como herramientas», en D. Villanueva, A. Monegal i E. Bou (eds.): *In Sin fronteras: Ensayos de literatura comparada en homenaje a Claudio Guillén*, Madrid, Editorial Castalia, pp. 27-36.
- EVEN-ZOHAR, I. (2002): «Literature as Goods, Literature as Tools», *Neohelicon* 29(1), pp. 75-83.
- EVEN-ZOHAR, I. (1986): «The Quest for Laws and Its Implications for the Future of the Science of Literature», M. V. György i J. Riesz: *The Future of Literary Scholarship*, Frankfurt del Meno, Peter Lang, pp. 75-80.
- EVEN-ZOHAR, I. (2016): *Ideational Labor and the Production of Social Energy: Intellectuals, Idea Makers, and Culture Entrepreneurs*, Tel-Aviv, Laboratory for Culture Research, Tel Aviv University.
- FIGUEROA, A. (2010): *Ideoloxía e autonomía no campo literario galego*, Bertamiráns-Ames, Edicións Laiovento.
- FLORIDA, R. (2014): *The Rise of the Creative Class, Revisited, Revised, and Expanded*. Nova York, Basic Books.
- FRAZZETTO, G. (2013): *How We Feel: What Neuroscience Can and Can't Tell Us about Our Emotions*, Londres, Doubleday.
- GOODWIN, J. i J. HOLBO (eds.) (2011): *Reading Graphs, Maps, and Trees: Responses to Franco Moretti*, Anderson, SC, Parlor.
- GRISWOLD, W. (2008): *Regionalism and the Reading Class*, Chicago, University of Chicago Press.
- HAKEMULDER, F. (ed.) (2011): *De stralende lezer: Wetenschappelijk onderzoek naar de invloed van het lezen*, Delft, Eburon.
- HAKEMULDER, J. (2000): *The Moral Laboratory: Experiments Examining the Effects of Reading Literature on Social Perception and Moral Self-Concept*, Amsterdam, Benjamins.
- HEDRICK, J. D. (1994): *Harriet Beecher Stowe: A Life*, Nova York, Oxford University Press.

- HELGASON, J. K. (2011): «A Poet's Great Return: Jónas Hallgrímsson's Reburial and Milan Kundera's Ignorance», *Scandinavian-Canadian Studies* 20, pp. 52-61.
- HENDRIX, H. (2014): «Literature and Tourism: Explorations, Reflections, and Challenges», en S. Quinteiro i R. Baleiro (eds.): *Lit and Tour: Ensaïos sobre literatura e turismo*, Lisboa, Edicoes Húmus, pp. 19-30.
- HENRY, C. i A. DE BRUIN (ed.) (2011): *Entrepreneurship and the Creative Economy: Process, Practice, and Policy*, Cheltenham, UK, Elgar.
- HOCHMAN, B. (2011): «*Uncle Tom's Cabin*» and the Reading Revolution: Race, Literacy, Childhood, and Fiction, 1851-1911, Amherst, University of Massachusetts Press.
- JAÉN, I. i J. J. SIMON (eds.) (2012): *Cognitive Literary Studies*, Austin, University of Texas Press.
- JAKOBSON, R. (1975): *Pushkin and His Sculptural Myth*, l'Haia, Mouton.
- MORETTI, F. (2005): *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*, Londres, Verso.
- NAFISI, A. (2004): *Reading «Lolita» in Tehran: A Memoir in Books*, Nova York, Random House.
- SÁNCHEZ-CUENCA, I. (2016): *La desfachatez intelectual: Escritores e intelectuales ante la política*, Madrid, Los Libros de la Catarata.
- SELA-SHEFFY, R. (2013): «The Remodeling of the Literary Profession and Its Role in the Making of Modern German Culture in Late 18th Century», en M. Bampi i M. Buzzoni: *Textual Production and Status Contests in Rising and Unstable Societies*, Venècia, Edizioni Ca'Foscari, pp. 95-113.
- SNIR, R. (2017): *Modern Arabic Literature: A Theoretical Framework*, Edimburg, Edinburgh University Press.
- STRIPHAS, T. G. (2009): *The Late Age of Print: Everyday Book Culture from Consumerism to Control*, Nova York, Columbia University Press.
- SUBIRANA, J. (2018): *Construir con palabras: Escritores, literatura e identidad en Cataluña (1859-2019)*, Madrid, Cátedra.
- TORRES FEIJÓ, E. J. (2011): «About Literary Systems and National Literatures», *Comparative Literature and Culture* 13(5).
- WEINSTEIN, C. (2004): *The Cambridge Companion to Harriet Beecher Stowe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- ZIPES, J. (2012): *The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre*, Princeton, NJ, Princeton University Press.